

KAKO SMO »TISKALI« IN UPORABILI PRVE LETAKE
IZDELANE LETA 1941 V ŠKOFJI LOKI

Na razstavi »Partizanski tisk na Škofjeloškem« na Loškem gradu dne 24. 4. 1981 sta bila v vitrini razstavljeni tudi dva letaka v velikosti polovice pisarniške pole. Skromen napis je obiskovalce opozarjal, da sta bila letaka izdelana avgusta 1941 v Škofji Loki in uporabljena ob znani akciji škofjeloške mladine na telovadišču dne 23. avgusta 1941. Originalna letaka hrani arhiv v Škofji Loki, izvirata pa iz zupuščine Tineta Kalana-Dolinskega, ki je verjetno letaka pobral na telovadišču, ko bi morala biti parada Wehrmannschafta. Naslednji sestavek opisuje, kako sta letaka nastala in kako jih je uporabila mladinska organizacija v Škofji Loki.¹

V začetku avgusta 1941 je okupator začel s pripravami, da slovenske fante in može usposobi za vojaško službo. V ta namen so začeli sodelavci okupatorja, ki so bili vsi kasneje vključeni v NSDAP,² sklicevati obvezne sestanke letnikov, ki naj bi bili vpoklicani v obvezno predvojaško vzgojo. Ta naj bi bila priprava za redno vojaško službo, ki naj bi redno vežbanje skrajšala in omogočila, da obveznike pošlje čim prej na fronto. Nemci so imeli ozemlje Gorenjske za bodoči del rajha in moški naj bi tako prišli pod udar obvezne vojne mobilizacije. Organizacija, ki naj bi uresničila in organizirala predvojaško vzgojo, se je imenovala Wehrmannschaft, ali po domače brambovstvo. Mlajši mladinci pa naj bi se vključili v organizacijo Hitlerjeve mladine — Hitlerjugend, ki naj bi zagotavljala vojaško vzgojo najmlajših in jim vcepljala fašistično miselnost. Nemci v tem času še niso mislili brambovstva izkoristiti za boj proti partizanom, kajti upor se je razvil kasneje, vendar pa so kasnejši dogodki pokazali, da je bilo brambovstvo vendarle predhodnik domobranstva, ki se je kasneje razvilo na Gorenjskem. Wehrmannschaft je Nemcem uspelo organizirati v Škofji Loki šele spomladi 1942, ko so začeli z vežbami, razdelili uniforme, vendar jim niso zapali orožja.

Najbolj vneti organizatorji in pobudniki organiziranja brambovstva v Škofji Loki so bili Rudolf Humer, Rudi Martelak in Franc Malajner. Ko je bila 1. januarja 1942 v Škofji Loki ustanovljena krajevna grupa NSDAP (Ortsgrupe Laak a. d. Zaier), so vsi navedeni postali člani te organizacije. Najbolj vnet in najbolj zagrizen je bil Humer, ki je kasneje v okviru Gorenjskega domobranstva postal oficir s činom SS Oberscharführerje. Rudi Martelak pa je prevzel funkcijo vodje propagande krajevne grupe NSDAP (Propagandaleiter der Ortsgrupe Laak/Zaier der NSDAP).

Rudolf Humer je bil znan gestapovski sodelavec ter eden glavnih pobornikov ustanavljanja Gorenjskega domobranstva. Na njegovo pobudo je bila v Škofji Loki v aprilu 1944 organizirana, kot prva na Gorenjskem, domobranska postojanka, ki jo je domobranski časopis »Zlatorog« na veliko razglašal. Vendar je bila usoda Humerja končno taka, kakor so jo zaslužili tudi drugi izdajalci svojega naroda. Tov. Ivan Jan piše o tem takole:³

»Vendar je Humer, začetnik Gorenjskega domobranstva, kmalu nastopil zadnjič. Dne 29. oktobra 1944 popoldne se je z avtom pripeljal v Kranj, in ko je pred gimnazijo stopil z vozila, se mu je sprožila brzostrelka. Zadet je bil do smrti. Pokopali so ga 1. novembra 1944 v Kranju. Na pogrebu je sodelovalo tudi 400 gorenjskih domobrancev. V imenu vsega slovenskega domobranstva je govoril duhovnik Ivan Lavrih iz Ljubljane, ki je naglašal, kako zaslužen je bil Rudolf Humer za začetke Gorenjskega domobranstva. V 'Zlatorogu' pa so zapisali, da je bil Rudolf Humer povzročitelj gorenjske samoobrambe pred boljševiškimimi tolpmami OF, da je on tisti, ki je dvignil baklo odpora in jo ponesel po širni Gorenjski ter s samo nekaj hrabrimi možmi ustanovil Gorenjsko domobranstvo. Zdaj pa leži na pokopališču junakov v Krainburgu.«

Rudi Martelak, ki je bil drugi zavzetež za narodno izdajstvo, pa je prejel svojo zasluženo kazen že 4. maja 1942, na kar ga je obsodilo partizansko ljudsko sodišče; Martelak je bil pokopan v Škofji Loki z vsemi nemškimi častmi in ob prisotnosti najvišjih nemških predstavnikov Gorenjske in vsega gestapovskega zbora iz Škofje Loke.

Okrog 10. avgusta 1941 so navedeni začeli sklicevati sestanke vojnih obveznikov v gostilni »Krona« v Škofji Loki, ki so jih uporabljali za propagandne govore, poveličevali uspehe nemške soldateske na ruski fronti ter od prisotnih zahtevali, da se aktivno vključijo v graditev novega reda in velike nemške države. Na te sestanke smo morali hoditi tudi mladinci, ki smo bili organizirani v mladinski organizaciji in kasneje v Skoju,⁴ želeli smo sprti zvedeti za namere okupatorja, o čemer smo obveščali tudi KP in OF.

Sredi avgusta smo tako zvedeli, da nameravajo Nemci prirediti v nedeljo 24. avgusta veliko manifestacijo na telovadišču v Puštalu kot uvod v organiziranje brambovstva in da prikažejo nemške vojaške moči. Nismo vedeli za natančen spored prireditve, vendar je bilo jasno, da bo glavni govornik v imenu Slovencev Rudolf Humer, da bodo morali biti prisotni vsi vojaško obvezni letniki in da bo parada nemške vojske in policije psihološko vplivala na Slovence. Namen manifestacije je bil očitno propaganden, prireditve pa bi morala utreti tudi pot razvoja brambovstva in nemškutarstva v Škofji Loki. Uspeh prireditve bi moral predstavljati nemški protiudar proti začetkom partizanskega gibanja, ki je kljub oddaljenosti jelovških gozdov že odmevalo med prebivalstvom Loke.

Po sestanku pri »Kroni«, kjer smo zvedeli za namere okupatorja in domačih hlapcev, smo se mladinci sestali in pretresli položaj. Soglasno smo menili, da moramo ukrepati. Vedeli smo, da ne moremo manifestacije preprečiti z orožjem, čeprav smo ga nekaj imeli, temveč s propagandno protiakcijo, ki naj bi prireditelje osmešila, pri ljudeh razkrinkala prave namere okupatorja in istočasno vse opozorila, da je v Škofji Loki organizacija odpora, ki ne misli mirovati. To naj bi opogumilo vse napredne sile v Loki in jim vrnilo samozaupanje proti oholim Nemcem in podreptnim domačim hlapcem, okupatorja pa vznemirilo in mu pokazalo, da se osvobodilni boj ne bo razvijal samo v odmaknjenih gozdovih, temveč da se je prenesel v samo mesto in da bo tudi tu kmalu konec mirnega uživanja zmagovalčevih sladkosti.

Seveda mladinci v Škofji Loki nismo bili pristojni, da sami odločamo o takšni akciji, kajti bili smo le del gibanja, ki ga je vodila Komunistična partija, in tako vezani na notranjo disciplino in koordiniranje akcij, ki so morale biti vodene enotno in v pravem trenutku.

Svetko Kobal-Florjan, fotografiran decembra 1944 v Stari Fužini v Bohinju kot oficir OZNE Jeseniško-bohinjskega odreda

O razvoju dogodkov in naši nameri sem obvestil tovariša Lojzeta Kebeta-Stefana, kasnejšega sekretarja PK KPS za Gorenjsko, ki je bil večkrat ilegalno v Škofji Loki in prespal pri nas doma. Tovariš Stane Žagar — mlajši, ki je bil naša veza s Skojem za Gorenjsko, je bil takrat nekje na Gorenjskem in nismo trenutno imeli zveze z njim, sicer bi tudi on sodeloval pri odločitvi o akciji. Tovariš Štefan mi je dal ideje za vsebino letakov in gesel, hotel pa je, da letake pred razmnoževanjem pregleda še sam. Zahteval je tudi, da o nameravani akciji obvestim Jakoba Pintarja, ki je bil poleg Justina Dolinarja predstavnik KP v odboru OF v Škofji Loki in s katerim smo mladinci imeli zveze. Jakob Pintar je bil član partijske celice, ki jo je vodil Franc Fajfar. Jakob Pintar je bil star sindikalni borec v Šeširju, že kmalu po prihodu Nemcev je bil aretiran in kasneje izpuščen, bil pa je utrujen od dolgoletnih sindikalnih bojov v Škofji Loki. Bil je zelo rahlega zdravja, v njem pa je živel podzavesten strah pred večjimi akcijami v Loki, ki bi povzročile aretacije poznanih sindikalnih delavcev. Zaradi slabega zdravja in družine se je bal tudi prehoda v ilegalo in partizane, ker ni čutil dovolj moči za take napore. Kljub temu pa se je 18. decembra odzval pozivu za odhod v partizane in prišel na zborna mesto pri Tičku v Hosti, nato šel s skupino preko Andreja in Ožbolta v Cankarjev bataljon, ki je takrat taboril na Povhovcu nad kmetom Presečnikom.⁵ Ko pa sem dva dni kasneje ponovno prišel v štab Cankarjevega bataljona, sem zvedel, da je Jakob Pintar brez odobritve zapustil bataljon in kakor smo kasneje zvedeli, odšel v Ljubljano.

Ko sem Pintarju povedal za nameravano akcijo na telovadišče, ni bil posebno navdušen, ni pa seveda mogel odkloniti, ker je bila že dogovorjena s tovarišem Kebetom.

Nekaj dni kasneje, ko se je Kebe zopet oglasil, sem mu pokazal osnutek vsebine letaka v dveh različicah. Prvi letak bi imel vsebino le na eni strani in bil tako prikladen za lepljenje, drugi pa na obeh straneh, torej za trosenje in razširjanje.

Tovariš Kebe je imel nekaj vsebinskih pripomb na osnutek. Menil je, da so pozivi preozko usmerjeni na iniciativo KP in njeno vlogo v organiziranju odpora in da bi morala vsebina večjo težo polagati na široke napredne sloje prebivalstva in OF predstaviti kot vseljidsko gibanje za osvoboditev. Druga Kebetova pripomba pa se je nanašala na preozko usmeritev vsebine na samo nemško manifestacijo na telovadišču. Zahteval je, da pride bolj do izraza širši okvir gibanja v vsej Gorenjski. V tem smislu naj bi bila tudi gesla na trosilnih lističih. S Kebetom sva nato napravila popravke in tako je bila vsebina pripravljena za razmnoževanje.

Kebetu sem omenil, da bi izpisali iz nalepljenih trosilnih lističev na ograjo telovadišča veliko geslo »V boj za svobodo«, ki je bilo takrat partizanski pozdrav, vendar je Kebe menil, da bi bilo bolje izpisati geslo »Smrt fašizmu — svoboda narodu«, ki širše opredeljuje namen gibanja in se je prav takrat začelo uporabljati tudi v centralnih glasilih KP in OF. Tov. Kebetu sem tudi omenil pomisleke Jakoba Pintarja; odgovoril pa mi je, naj Pintarja pred akcijo obvestim, da bi se lahko umaknil v ilegalno, če misli, da je zanj nevarno. Tako je bilo torej vse pripravljeno za tehnično izdelavo letakov in lističev.

Vsebinska letakov je naslednja:

PRVI LETAK:

*Naš narod je zadela najhujša nesreča. Slovensko zemljo je zagrnil oblak naj-
črnejše sužnosti.*

Rajhovski pritepenec, krvolok in podivjani fašist Kučera ter njegovi pobesneli fašistični psi streljajo in obešajo zavedne Slovence, slovenskega kmeta izganjajo z domače zemlje, v Srbiji umira na stotine naših izgnancev vsled pomanjkanja hrane, bolezní in t. d. Nemški fašizem tira slovensko ljudstvo v Nemčijo, kjer propadajo vsled zverinskega priganjaštva in nezadostne hrane.

V tej najtežji uri, ki jo preživlja naš narod na ozemlju, ki so ga zasedli fašistični barbarji, Slovenska osvobodilna fronta, v kateri se združujejo vsi pošteni in zavedni Slovenci, poziva na najenergičnejši in složen in takojšen odpor proti smrtnemu sovražniku naše svobode vsega našega naroda.

Malodušneži in omahljivci govorijo, da še ni prišel čas za osvoboditev in boj. Ne poslušajte jih. Po njihovem naj bi ljudstvo mirno trpelo izdajalce v svoji sredi, od katerih samo eden lahko povzroči pogubo sto dobrih Slovencev. Namesto, da bi v težkih časih dvigali moralo ljudstva, amerikavo govoričijo o žrtvah in s tem naravnost žalijo sveti spomin tistih, ki so junaško padli za svobodo svojega naroda. Boj je edina rešitev iz stiske in suženjstva, v katerega smo zašli. Junaški narodi Sovjetske zveze uničujejo fašizem in krvavijo za našo in svojo svobodo. Vsi ostali narodi, podjarmljeni od nemškega in ital. fašizma, so se dvignili v boj. Mi naj držimo roke križem. Ne, kri za kri, zob za zob. Da uničimo fašizem, priborimo svobodo, stopimo v vrste narodov, ki se borijo za iste cilje. Čim enotnejši in borbeni naš nastop bo, tem prej bo uničen fašizem, tem kratkotrajnejše bo naše trpljenje.

Sovražnik se dela močnega, pa je trhel od znotraj in od zunaj. Jelovca, kjer je 80 naših partizanov gladko odbilo napad 600 mož močne z najmodernejšim orožjem opremljene fašistične tolpe ter ji prizadelo težke izgube, dalje številni boji, ki so jih dobojevali naši partizani v zadnjih dneh, prepričevalno dokazujejo, da se nahajajo na naši zemlji pravi fašistični izvržki, bojazljivci in podleži, ki streljajo le neoborožene, boje se pa slehernega boja s kako večjo skupino naših partizanov.

V strahu pred naraščajočo močjo naših partizanov širi sovražnik s pomočjo izdajalcev o njih slabe, neresnične vesti. Ne verujte mu! Partizani so najboljši in najzvestejši sinovi našega naroda. Živel partizani!

Gorenjci! Delavci, kmetje meščani! Vsi, ki živite na ozemlju zasedenem po nemškem fašizmu, pojačajte število naših partizanov, da bo krajše naše trpljenje, da čimprej dosežemo zmago! Kdor ne more pomagati na en način, naj pomaga na drugi! Kdor sedaj drži roke križem, ta se sam za vselej izključuje iz skupnosti in občestva slovenskega naroda! Svoboda nam ne bo darovana, njo si moramo priboriti!

Delavci gorenjskih tovarn! Ne dovolite, da bi fašizem s produkti vašega dela podaljševal vojno in nas še naprej zaslužnjeval! Uničite vse, kar služi fašizmu za nadaljevanje vojne. Ne dopustite, da vas odpeljejo v Nemčijo, da bi tam izdelovali granate, ki naj ubijajo sovjetske vojake.

Kmetje! Ne dajte fašizmu nobenih živil, kajti s tem podaljšujete vojno in naše skupno trpljenje!

Slovinci! Pobijajte narodne izdajalce, kjerkoli naletite nanje. Nobene milosti za tiste, ki svoj narod izdajajo. Stopite na prste raznim nergačem in klepetuljam! Kaznujte vse, ki bodisi namerno ali iz lahkomišljenosti škodujejo Osvobodilni fronti. Vsaka nepremišljena beseda spravi lahko v pogubo vaše sostanovalce ali sosede! Kaznujte sleherno Slovenko, ki bi se vlačila z osovraženim tujcem!

Živela slovenska osvobodilna fronta!

DRUGI LETAK:

SLOVENC!

Postali smo sužnji nemškega imperializma. Nemške obljube so bile prevara, ves narod ve za protidokaze: preseljevanje najnižjih slojev slovenskega naroda, izgon duhovnikov ter s tem uničevanje tisočletne slovenske cerkvene tradicije, zatiranje slovenščine po uradih in šolah, poboj in trpinčenje nedolžnih žrtev, to vse priča o barbarstvu nemških osvajalcev.

Slovinci! Prišel je čas vstajenja slovanstva. V tej borbi morajo sodelovati vsi Slovenci, ki se zavedajo važnosti te dobe.

Slovinci! Ne odhajajte z rodne grude v pomoč Nemcem, ne pustite se vrstiti v trupe nemških osvajalcev v borbi proti Slovanom. Slovenska zemlja ima dosti prostora za svoje sinove.

Bliža se čas nacionalno-socialne svobode. Pazite se izdajalci slovenskega naroda, pazite se, mi bomo ostali, nemški osvajalci bodo izginili s slovenske zemlje — kdo vas bo tedaj ščitil!

Nobene krivice slovenski narod ne bo prenesel nemaščevane.

Borci za nacionalno-socialistično svobodo.⁶

Tipkanje in razmnoževanje letakov nikakor ni bila enostavna zadeva. Mladinci nismo razpolagali niti s pisalnim strojem, še manj pa z razmnoževalno tehniko. Bila je le ena možnost, da uporabimo tehniko in material v enem izmed nemških uradov, ki so bili pod kontrolo naših simpatizerjev in sodelavcev. V vrstah mladinske organizacije pa so bili na srečo tudi taki tovariši.

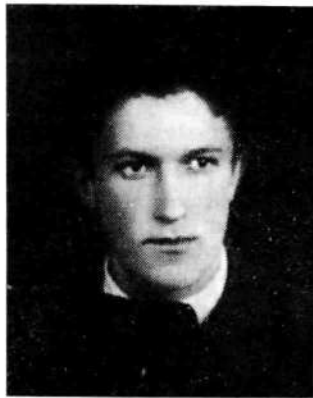
Pred napadom Nemčije na Jugoslavijo je bila objavljena splošna mobilizacija vojnih obveznikov. Za izdelavo in raznašanje pozivov so takratne občine mobilizirale tudi študente in tako je prišel na občino Stara Loka tudi tov. Ferdo Gartner-Mitja, ki je tam ostal tudi po kapitulaciji Jugoslavije. Tam je bil zaposlen tudi Janko Šink-Runo Loški. Občina Stara Loka je imela svoje pisarne v hiši pod gostilno Plevno, sedanji naslov Ljubljanska cesta — Hartman. Občina Stara Loka je pokrivala številne vasi poleg Stare Loke še Vešter, Trnje, Pevno, Križno goro, Trato, Sv. Duh, Suho, Virmaše, Grenc, Stari Dvor in še nekatere zaselke.

Ferdo Gartner-Mitja je bil rojen 24. 7. 1922, pred vojno je stanoval na Grenč, nato pa na Suhi št. 66. Obiskoval je gimnazijo v Kranju in se kot napredno misleč vključil že zgodaj v mladinsko organizacijo v Škofji Loki. Po okupaciji Jugoslavije je ostal še naprej zaposlen na občini Stara Loka (Altlak), kasneje pa na občini Škofja Loka. Ves čas je bil povezan z OF, ko pa mu je junija 1943 postalo prevročje, je odšel v partizane in vstopil v Loško četo, nato odšel v Prešernovo brigado ter se udeležil bojev te brigade na Zirovskem vrhu avgusta 1943, nato zmagovite borbe te brigade na Turjaku in nato bojev brigade v Železnikih. Ves čas bivanja v brigadi je bil na odgovornih mestih v četah in II. bataljonu. Maja 1944 je bil poslan na teren za sekretarja Skoja Okrajnega komiteja Škofja Loka, nato bil sekretar Okrožja in končno delal kot inštruktor Oblastnega komiteja Skoja za Gorenjsko. Danes Ferdo Gartner živi v Ljubljani, Breznikova 13.⁷

Janko Šink-Runo Loški je bil rojen 3. 4. 1923 v Stari Loki, kjer je tudi stanoval. Zaposlen je bil na občini Stara Loka in se kmalu skupaj s Ferdom Gartnerjem povezal z mladinsko organizacijo. Januarja 1943 je bil mobiliziran v nemško vojsko, pa že aprila pobegnil in se vključil v Gorenjski odred. Avgusta 1943 je prevzel mesto občinskega sekretarja KPS občine VI — Stara Loka, potem ko je Tine Kalan-Dolinski odšel za sekretarja rajona. Spomladi 1944 je Runo postal sekretar Okrajnega komiteja KPS okraja Škofja Loka, konec maja pa je odšel v Vojkovo brigado, kjer je kot namestnik politkomisarja II. bataljona padel v borbah te brigade dne 20. julija 1944 v Čepovanu na Primorskem. Tam je bil tudi pokopan.⁸

Tipkanje in razmnoževanje letakov sta torej prevzela Ferdo Gartner in Janko Šink. Dne 21. avgusta 1941 sem Gartnerju izročil tekst letakov z nalogo, da ga razmnožita do 23. avgusta.

Naloga sta se lotila z vso vnemo. Ker se je v zgradbi občine nahajala tudi privatna stranka, sta morala tipkati samo podnevi in ves čas budno paziti, da ne bi kdo nepoklicanih prišel v pisarno. Tipkati sta morala v več izvodih, kajti razmnoževanje na kožo je možno le v omejenih izvodih. Zvečer sta zagrnila okna in se zaklenila v pisarno ter vso noč razmnoževala natipkane tekste s posebno kožo, ki jo je občina uporabljala za razmnoževanje okrožnic in razglasov. Po končanem delu sta del kože, na katerem sta razmnoževala, odrezala, da ne bi kdo kasneje odkril odtise tekstov. Izdelala sta okrog 200 izvodov letakov, in kdor je kdaj razmnoževal na kožo, bo vedel, koliko truda je potrebno za takšno število izvodov in kolikokrat je treba vsebino pretipkati. Odrezano kožo sem nato prevzel jaz, kasneje pa je »odšla v partizane«. Pri tem delu sta seveda uporabljala nemški material, papir, špirit itd. Nemcem lastna nadutost in

Ferdo Gartner-Mitja, fotografiran takoj po vojni kot oficir
OZNE

Janko Šink-Runo Loški, fotografiran 14. 5. 1941

Urh Kalan-Kostja, fotografiran po vojni

vcepljena pokorščina nista dopuščali, da bi sploh prišli na misel, da se kaj takega lahko dela v njihovem uradu. Dne 23. avgusta popoldne sem od Gartnerja prevzel celoten material in ga odnesel domov.⁹

Poleg letakov smo tiste dni izdelali tudi veliko število trosilnih lističev velikosti ca. 5 × 7 cm z gesli: Vsi v boj! Smrt fašizmu — svobodo narodu! Živeli partizani! Živela Osvobodilna fronta! Živela Komunistična partija! V boj za svobodo! Živela Sovjetska zveza! Ne bodimo hlapci okupatorja! in podobno. Gesla so bila odtisnjena na lističe z ročno izdelanimi štampiljkami iz linoleja, gume ali tudi krompirja in ročno odtisnjena z blazinico za štampiljke. Tako delo je šlo zelo hitro od rok in ni bil problem izdelati večje količine. Pri izdelavi trosilnih lističev sta bili zlasti aktivni Meri Govekar in Marija Jamnik.

Moram omeniti, da so priprave za akcijo potekale nadvse konspirativno. Vsak udeleženec je vedel le to, kar je bilo nujno za izvršitev njegove naloge. Tako Kavčič in Kalan nista vedela, kje in kako so se razmnoževali letaki, Gartner in Šink sploh nista vedela, za kaj bodo letaki uporabljeni in kakšna akcija se pripravlja; prav tako pa tudi mladinke niso vedele, kako se bodo uporabili lističi, ki so jih izdelale.

Ekipo za neposredno akcijo na telovadišču sino sestavljali Franc Kavčič-Veljko, Urh Kalan in jaz.

Franc Kavčič je bil rojen 28. 12. 1922 v Škofji Loki, sin kleparskega mojstra, dijak državne tekstilne šole v Kranju, nato zaposlen v tekstilni tovarni Thaler v Škofji Loki, kjer je bil 18. decembra 1941 aretiran in nato 21. decembra ob akciji partizanov na zapore v Škofji Loki osvobojen. Priključil se je takoj Cankarjevemu bataljonu in sodeloval v vseh njegovih borbah pozimi 1941, vključno z bitko v Dražgošah. Februarja 1942 je bil postavljen za politdelegata voda Cankarjevega bataljona in nato Škofjeloške čete ter za propagandista čete. Dne 1. decembra 1942 je bil poslan na teren škofjeloškega okrožja za delo z mladino in januarja 1943 postavljen za sekretarja komiteja Skoja tega okrožja. Marca 1943 je postal član poverjenišтва PK Skoja za Gorenjsko, bil nekaj časa tudi član Okrožnega komiteja KPS Kamnik, nato pa decembra 1943 imenovan za sekretarja Poverjenišтва PK Skoja za Gorenjsko in nato Oblastnega komiteja Skoja za Gorenjsko. Franc Kavčič je bil pred vojno aktiven pri Sokolu, po okupaciji pa se je hitro vključil v delo mladine in postal eden izmed najbolj aktivnih članov.

Urh Kalan, med prijatelji smo ga klicali Muki, je bil rojen 8. 7. 1922 v Ljubljani, živel v Škofji Loki, kasneje dobil ilegalno ime Kostja. Danes stanuje v Škofji Loki, Mestni trg 36. Gimnazijo je obiskoval v Ljubljani in zato sva imela dovolj priložnosti, da sva se dodobra spoznala in skupaj z drugimi gojila številne hobije. Prijateljske vezi so ga potegnile tudi v ilegalno delo z mladinsko organizacijo in OF. K sodelovanju so ga pritegnile razmere v rodbini, ki so rodile kljubovane in odpor. V rodbini, iz katere je izhajal, so bila tako nacionalna kot socialna trena. Očetova linija, ki je bila trdno slovenska (oče je pribežal s Koroške po plebiscitu) in istočasno izhajala iz revnih slojev, je prihajala v spopad z delno nemško linijo po prednikih matere, ki so se hkrati imeli za zlahtnejši del družbe in težko prenašali mešanje z revno slovensko krvjo (mama Urhove matere je bila Lina Lenček, rojena Koceli in nemškega porekla; sin Line Lenček Niko je bil pred vojno advokat v Škofji Loki, med vojno pa nekaj časa nemški župan, rojen 1908, umrl 1959 na Koroškem, kamor je po vojni pobegnil). To še danes lahko vidimo na pokopališču v Škofji Loki, da rodbino Lenček označuje velika plošča, Urhovemu očetu pa so očitno namenili le stranski prostor in majhen napis. Oče Urha Kalana je umrl star komaj 33 let, to pa je pomenilo za Urha nov udarec, ker je ostal sam v neprijazni sredini.¹¹ Vsi ti odnosi so povzročili, da je Urh iskal zveze v drugih sredinah in v odporu proti Nemcem videl tudi svojo perspektivo. Za ilegalne naloge mladinske organizacije v letu 1941 pa je bilo Urhovo popolno obvladovanje nemščine in možnost stika z nemško mislečimi sredinami posebnega pomena in koristi, ki pa kasneje ni bila v dovoljni meri izkoriščena.

Pred temi dogodki sem imel nalogo, da povežem napredno mladino Škofje Loke v aktivno delo za OF. Te povezave so se rodile v glavnem iz znanstev in izhajajoč iz naših stikov že v stari Jugoslaviji. Lahko rečemo, da je to bila mladinska skupina, v katero so bili povezani mladinci raznih svetovnih nazorov, kolikor lahko nemimo, da ima mladina od 18. do 22. leta že formiran svetovni nazor. Med njimi so bili zlasti številni mladinci iz vrst Sokola, dalje Orla in tudi neopredeljeni, ki pa smo se našli na skupnem imenovalcu borbe proti okupatorju. Mladina namreč še zdaleč ni bila toliko okužena s strankarskimi razprtijami kot starejši. Nalogo, da povežem mladino, sta mi dala Stane Zagar in Lojze Kebe. Zlasti Stane je tudi velikokrat prisostvoval našim sestankom in nam pomagal z nasveti. Med akcijo na telovadišču sem bil član Skoja, kasneje pa, ko sem bil oktobra 1941 sprejet v KP in ko so bili tudi drugi sprejeti v Skoj, sem bil sekretar Skoja, kakor bi temu rekli z današnjo terminologijo. Te razmejitev in članstvo ne smemo gledati z današnjimi očmi, kajti leta 1941 sploh niso bile važne organizacijske in druge formalnosti, temveč le delo in izvrševanje nalog. Marsikateri tovariš ali tovarišica ima težave, če mora povedati točen datum, kdaj je bil sprejet v mladinsko organizacijo ali Skoj, kajti ne smemo pozabiti, da tudi budnost ni dopuščala, da bi sprejemali formalne sklepe, ki pa k stvari ne bi mogli ničesar prispevati. To, kar je bilo v kasnejših letih borbe normalno in koristno, je bilo v pogojih leta 1941 lahko nekoristno in nevarno.

Dva dni pred napovedano manifestacijo je Urh Kalan prinesel novico, da Rudi Martelak montira na drog nad vhodom v telovadišče jekleno žico, s katero bodo potegnili na droga hitlerjansko zastavo. Na to prej nismo računali in tudi to namero je bilo treba preprečiti. Že podnevi 23. avgusta sva si s Kavčičem natančno ogledala položaj na telovadišču. Stanje je še danes skoraj nespremenjeno. Ob vhodu v telovadišče stoji manjši objekt — vratarnica z blagajno, ki ima ravno streho. Nad njo je kamnit steber, ki nosi lesen dolg drog. Na vrhu lesenega droga je bil škripec, skozi katerega je tekla tanjša jeklena krožna žica, ki so jo uporabljali za dviganje zastave. Streha nad objektom je bila iz pločevine. Da bi preprečili dvig zastave, je bilo potrebno odstraniti krožno žico, kar bi Nemci opazili šele zadnji trenutek in ne bi imeli več časa nameščati druge. S Francetom sva ugotovila, da bi se žica najlaže odstranila tako, da bi jo prerezali in potegnili skozi škripec na vrhu. Bilo pa je nevarno, da bi sproščeni del žice padel z vrha droga na pločevinasto streho in povzročil ropot, ki bi ga gotovo slišal stražar pred Puštalskim gradom. Zaradi tega sva sklenila, da na odrezani konec žice zaveževa tanko vrvico, nakar bi žico polagoma vlekli preko škripca, z vrvico pa zadrževali padec žice. Na koncu bi skozi škripec v obratni smeri potegnili vrvico, katere padec na streho pa ne bi povzročil hrupa.

Pred Puštalskim gradom, v katerem je bila orožniška postaja, je stalno stala straža, ponoči pa okolico razsvetljevala močna luč, ki je svetila po cesti proti mostu, proti Puštalu in preko plotu razsvetljevala tudi del notranjosti telovadišča.

Čeprav čisto blizu stražarja pa je bila notranja stran plotu proti gradu v temi, medtem ko je bila severno-vzhodna stran telovadišča že tako daleč, da ponoči ne bi mogel nihče videti, če bi se tam kdo gibal. Popolnoma skrita in varna pa je bila celotna zunanja stran plotu ob Sori, kjer je bilo že tako dovolj skritih koticov za vsak primer. Na južni strani steze je bilo pripravljeno ogrodje za tribuno, ki naj bi služila izbranim povabljenim gostom za ogled prireditve.

Tako smo imeli vse podatke potrebne za zadnje priprave in dogovore. Poleg izpisane parole »Smrt fašizmu — svobodo narodu« iz trosilnih lističev smo imeli namen »nastlati« s trosilnimi lističi tudi vso notranjost telovadišča. Za ta namen smo nameravali uporabiti nov način trosenja, ki smo si ga izmislili malo pred tem in ga že tudi uporabili. Gre za tako imenovano izstreljevanje celih paketov lističev s pomočjo močne frače, kar je omogočilo trosenje lističev tudi na tistih mestih, kjer nismo imeli dostopa ali pa bi bilo prenevarno. Naprava predstavlja močne železne vilice za fračo z močnimi ulitimi trakovi iz gume in usnjenim sedežem za izstrelek. Paketič trosilnih lističev s ca. 50 komadi se po sredi prepogne, okrog njega pa nato navije tanka elastika. S fračo se ta paketič izstrelji, v zraku se navita elastika odvíja, in ko je odvíta, se paketič lističev razpusti in lističi padajo v širokem snopu proti tlom. S pravilnim navitjem elastike okrog paketiča se doseže, da pride do razpršitve lističev prav takrat, ko izstrelek doseže najvišjo točko in nato lističi padajo v obliki lijaka in kakor sneg proti cilju. Če pa piha veter, pa lističe raznese še na toliko širše področje. To metodo smo imeli namen uporabiti tudi pri trosilni akciji na telovadišču, kajti z njo bi lahko potrosili iz varnega zavetja plotu proti Sori vse telovadišče. Tudi stražar pred gradom tega ne bi mogel opaziti, ker ga je ovirala ograja; nevarnost je bila samo v tem, če bi bil kdo na oknu gradu in z vrha videl na telovadišče. Računali smo pa, da bi v tem primeru gorela luč v sobah gradu, kar pa bi mi videli. Navedeni način trosenja lističev smo uporabili večkrat, zlasti pa je bil učinkovit za »obstreljevanje« glavnega trga in prostora pred gestapom. Najboljša točka za izstreljevanje je bil prostor nad stopnicami na koncu Pekla (danes hiša Mestni trg 12), od koder smo preko hiš dosegli glavni trg. Ta točka je bila prikladna predvsem zato, ker je nudila hiter umik po stopnicah na Spodnji trg in dalje proti gasilskemu domu.

Priprave za akcijo so bile tako končane. Oprema je obsegala klešče za rezanje žice (zadolžen je bil Kalan), daljšo vrstico, posodo z lepilom, večji čopič, fračo za izstreljevanje lističev, letake in lističe, drobno elastiko in za vsak slučaj svetilko.

V soboto 23. avgusta proti večeru smo imeli vsi trije udeleženci pri Kobalovih še zadnji operativni dogovor.¹² Ugotovili smo, da je vse pripravljeno in še enkrat pretehtali vse možnosti in morebitne napake. Dogovorili smo se za natančen potek akcije in določili vsakemu svojo nalogo. Akcijo bi začeli ob enajstih ponoči, ker smo menili, da je ta čas najbolj primeren. Od desetih zvečer do štirih zjutraj je namreč veljala policijska ura in prepovedano je bilo hoditi na ulice; v tem času so krožile po mestu policijske patrulje, ki so imele pooblastilo, da lahko streljajo brez opozorila na vsakogar, ki bi ga zasledili zunaj. Odločili smo se vendarle za enajsto uro, torej eno uro po začetku policijske ure. Pred policijsko uro bi bilo namreč nevarno, da nas vidi kdorkoli nepoklicani ali slučajno mimoidoči; pa tudi avgusta je dolgo svetlo, vreme pa je bilo jasno. Iz izkušenj pa smo vedeli, da patrulje običajno začno krožiti še kasneje, torej po polnoči. Sicer pa je bila kritična točka le prehod preko lesenega mostu proti Puštalu. Zame in za Franceta je pot od doma do mostu imela dovolj skritih koticov, tako da naju ne bi mogli presenetiti. Za Urha pa se nismo bali, ker je imel dovolj kritja pri Nemcih, tudi če bi ga zalotili po policijski uri. Seveda pa bi v takem primeru akcija propadla.

Na mesto naj bi vsak prišel ločeno, čas pa bi naravnali po bitju ure v zvoniku Šentjakobske cerkve, ki se je slišala po vsej Loki. Dogovorili smo se, da glavni del »tehničnega posla« opraviva midva s Francetom, Kalan pa naj

bi prevzel predvsem varnostno službo. Moral bi ves čas akcije paziti (skrit pred telovadiščem) na cesto med mestom in Puštalskim gradom in naju opozoriti na morebitno nevarnost.

Dne 23. avgusta proti enajsti zvečer smo se vsak zase plazili proti telovadišču. Urh je bil že skrit pred vhodom, s Francetom pa sva se dobila ob plotu na poti proti Sori. Najprej smo se lotili jeklene žice na stolpu. Splezali smo na streho, pri tem smo imeli lep razgled proti mlekarni in gradu. Kalan je preščipnil žico, nanjo smo navezali vrstico, nato pa žico potegnili skozi škripec in končno še vrstico. Vse je šlo brez hrupa. Dobro smo videli stražarja pred gradom, ki je bil pod svetilko, nas pa ni mogel videti, ker smo bili v temi. Žico smo nato previdno zložili ter se spustili na tla. Žico smo odložili ob ograjo in jo kasneje odnesli. Urh je ostal na straži, midva s Francetom pa sva vzela ostalo »opremo« in odšla ob plotu proti Sori in dalje do najbolj oddaljenega kota telovadišča proti vzhodni strani. Tam sva preplezala plot in se nato plazila ob notranji strani plotu mimo slačilnice vse do plotu, ki teče ob glavni cesti. To je bil prav gotovo najbolj razburljiv del najine naloge, kajti stražar je bil oddaljen od naju le nekaj metrov, vendar na drugi strani plotu. Delala sva počasi in v največji tišini. Lističe sva začela lepiti na plot prav nasproti vhoda v grad in se pomikala proti vhodu v telovadišče. Prvi je s čopičem nanašal lepilo v obliki meter velikih črk, drugi pa je takoj za njim lepil lističe z gesli. Tako sva počasi izpisala geslo »Smrt fašizmu«. Med črkami sva tu in tam nalepila tudi kakšen letak. Nato sva natrosila še lističe po terenu in se po isti poti, kot sva prišla, plazila nazaj v oddaljeni vzhodni kot telovadišča. Od tod sva se ob notranji strani plotu pomikala v smeri mesta in nato v obratni smeri lepila lističe in izpisala drugi del parole »Svobodo narodu!«. Ves čas akcije je bilo v Puštalskem gradu mirno. Po končanem delu sva v kotu zopet preplezala plot in nato z zunanje strani plotu proti Sori obstreljevala s fračo telovadišče, tako da je bil ves prostor posut z lističi. Lističe in letake sva nato trosila še zunaj telovadišča, zlasti na poti proti vhodu na telovadišče. Na ta del plotu sva nalepila še letake in s tem je bila akcija končana. Vzeli smo žico, se splazili preko mostu in nato vsak po svoje šli domov. Urh Kalan je med potjo domov zataknil še lepak za okrasno okovje na vratih gestapa, da ti ne bi zjutraj imeli preveč dela z iskanjem.

Dne 24. avgusta pred deveto uro, ob kateri naj bi se pripravitev začela, so se začeli zbirati ljudje na telovadišču. Udeleženci akcije smo se jim priključili malo kasneje, da ne bi vzbujali suma. Ljudje so bili presenečeni, pobirali so listke in letake, dokler organizatorji, ki so želeli slavnostno prikorakati na lice mesta, niso spoznali, kaj se dogaja. Preplah je naredil najprej Martelak, ki je ugotovil, da na drogu ni žice in tako je odpadlo dviganje zastave. Nato so pridrveli na telovadišče gestapovci in z domačimi podrepniki začeli izganjati ljudi s telovadišča. Tako se je množica, ki jo je gnala že tudi radovednost, drenjala na cesti proti Puštalskemu gradu ter opazovala, kaj se dogaja na telovadišču. Od tam se je najlepše videla notranja stran plotu proti severvzhodu, kjer se je blestel drugi del gesla »svobodo narodu«. Nekaj simboličnega je bilo v pogledu na dogajanja na telovadišču, kjer so organizatorji in domači izdajalci z noži poskušali spraskati lističe z geslom »Svobodo narodu!« in s tem pokazali, da so proti svobodi slovenskega naroda in za hlapčevstvo do okupatorja. Udeleženci akcije smo bili pomešani med gledalce in najraje bi zavriskali od navdušenja, da je akcija uspela nad vsemi pričakovanji. Poslušali smo pripombe ljudi. Nekateri so bili presenečeni in tudi prestrašeni, drugi niso mogli

skriti navdušenja in posmeha nad tolikšnim ponižanjem okupatorja in njegovih lizunov. Gestapovci so hitro spoznali, da bi vsako zadrževanje ljudi okrog telovadišča samo poslabšalo njihov smešni položaj, zato so začeli zganjati ljudi tudi s ceste.

Prireditve je propadla. Neštevilni letaki in lističi pa so odhajali z ljudmi v loške hiše in oznanjali, da Slovenci niso prepuščeni sami sebi, da je tu organizirana sila OF, ki kliče k samozavesti in uporu.

Gestapo ni nikdar odkrila udeležencev navedene akcije.

Pripis!

V prispevku so objavljene fotografije oseb, ki so sodelovale v akciji, pa še niso bile objavljene v Loških razgledih. Objavljene so bile že fotografije: Franc Kavčič, LR 1955. 1959 in 1974; Meri Govekar, LR 1959; Marija Jamnik, LR 1959.

V Zgodovinskem arhivu Ljubljana, enota Škofja Loka, sta edina ohranjena izvoda obeh letakov. Oba letaka sta že zelo zbledela, kajti razmnoževanje na kožo pušča sledove alkohola, ki počasi, vendar zanesljivo, uničuje izvode. Zaradi tega bi bilo potrebno zagotoviti dodatno zaščito teh dragocenih dokumentov.

O p o m b e

1. Originalna izvoda obeh letakov hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana — enota Škofja Loka v mapi z oznako 0-1/87 in 88.

2. NSDAP — Nacionalsocialistična nemška delavska stranka.

3. Ivan Jan: Kokrški odred, knjiga II, str. 367.

4. Glej članek: Začetki ljudske vstaje v Škofji Loki (Florjan), Loški razgledi 1954, in Prispevek k zgodovini SKOJ-a v Škofji Loki in na Gorenjskem med NOB (Veljko), Loški razgledi 1959.

5. Isto kot zgoraj.

6. Komentar k vsebini letakov je odveč. Bralec si bo sam ustvaril sodbo. Aktualnost vsebine letakov se ni zmanjšala vso vojno, vsebina pa je odraz velike vere v letu 1941, da bo vojna kratka in zmaga hitra. Letaka sta bila propagandna, zato jima tudi določenega pretiravanja ne moremo zameriti.

7. Ustna izjava Ferda Gartnerja dne 4. X. 1982. Zapis hrani avtor.

8. Podatki so iz evidence padlih borcev na ZB Škofja Loka.

9. Isto kot pod 7.

10. Podatki so v prošnji Franca Kavčiča-Veljka z dne 1. XI. 1944 za dodelitev Partizanske spomenice 1941 — IZDG, fasc. 662/I.

11. Ustna izjava Urha Kalana dne 15. X. 1982. — Zapis hrani avtor.

12. Pri Kobalovih — pred vojno Novo predmestje 5, danes pa Demšarjeva cesta 3.